

3. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – Т. 1. – 408 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань непротічних вод України, зокрема про укладання „Словника мікрогідронімів Вінниччини”.

Ключові слова: *гідронім, мікрогідронім, семантичні, структурні особливості, словникова стаття.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам непроточных вод Украины, в частности о составлении „Словаря микрогидронимов Винниччины”.

Ключевые слова: *гидроним, микрогидроним, семантические, словообразовательные особенности, словарная статья.*

Summary

The article continues a cycle of the author's publications about nomens of Ukrainian stagnant waters, composition of „Dictionary of microhydronyms of Vynutsia region” in particular.

Key words: *hydronym, microhydronym, semants, word-formative features, article of a dictionary.*

УДК 37.02:811.161.2'373.21

Подлевська Н. В.

Хмельницький національний університет

ВИВЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ТОПОНІМІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Профільне навчання у старшій школі – один із компонентів модернізації загальної середньої освіти, одна з найбільш життєво важливих освітніх реформ. Профілізація потрібна для забезпечення індивідуальних потреб старшокласників, які виявляють підвищений інтерес до окремих предметів, і для професійного самовизначення, успішної соціалізації, сприяння адаптації до самостійного життя в соціумі, виховання відповідальності за прийняття рішень.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні йдеться про профілізацію як про один зі шляхів забезпечення рівного доступу дітей до освіти. Закони України „Про освіту” (1996 р.), „Про загальну середню освіту” (1999 р.), Концепція профільного навчання в старшій школі (2009 р.) та інші нормативно-правові акти визначають відповідні структурно-змістові і процесуальні перетворення в освіті. Основна увага у змінах старшої школи зосереджена на впровадженні профільного навчання, формуванні у старшокласників системи особистісно значущих знань, умінь та навичок. Життєві компетенції учнів розглядаються як головна мета та критерій якості профільного навчання.

Актуальність проблеми підтверджують численні наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. Так, загальні теоретико-практичні засади профільного навчання в контексті цивілізаційних вимог розвитку освіти висвітлюють Н. Бібік, В. Кремень, Л. Липова, О. Ляшенко, С. Максименко, М. Піддячий, О. Савченко, О. Сухомлинська, П. Сікорський, Н. Шиян та ін.

Навчання учнів у старшій школі має бути спрямоване не лише на оволодіння певним обсягом знань, вироблення вмінь і навичок, а й на формування комунікативної компетентності, розвиток здібностей, набуття досвіду ефективного облаштування власного життя за допомогою мови у суспільстві.

Мова є одним із найважливіших засобів профілізації старшокласників, оскільки вона вербалізує картину світу і цим самим є основою світогляду кожної особистості. Особливістю профільного навчання є встановлення взаємозв'язку між процесами вивчення мови і її використанням у процесі спілкування та діяльності. Випускаючи старшокласників у життя, сучасна школа має відповідати на духовні, соціальні, культурні, господарські запити суспільства, нації, держави, готувати випускників до вирішення складних життєвих завдань, формувати у них ціннісний потенціал, життєву активність і почуття відповідальності.

Актуальність дослідження визначається насамперед соціально-суспільними факторами, оскільки питання найменування й особливо перейменування географічних об'єктів є одним із затребуваних у нашій державі; по-друге, важливістю знань про походження географічних назв, їх зміни в часі, що розширює кругозір учнів, допомагає сформувати вдумливе, творче ставлення до фактів мови і стає одним із пріоритетних

напрямок у шкільній освіті; по-третє, методичною тенденцією на уроках української мови реалізовувати когнітивно-семантичний підхід під час знайомства з мовними явищами, з особливостями функціонування топонімів у мові і правилами написання топонімів, важливо також повернути увагу до смислового значення кожного із топонімів, оскільки вони несуть в собі історичні, географічні, культурні відомості про народ; по-четверте, тим, що знайомство з топонімами допомагає учням краще засвоїти програмовий матеріал з української мови і досягнути кращих особистісних, метапредметних і предметних результатів, а учителю дає можливість формувати творчу, всебічно розвинену особистість, яка знає свою історію і вміє оцінити минуле своєї країни. Вивчення географічних назв має великий науковий і практичний інтерес, допомагає вирішити питання навчання і виховання школярів засобами рідної мови. Використання текстів топонімічного змісту збагачує словниковий запас учнів, має позитивний вплив на рівень правописних і мовленнєвих умінь і навичок.

Методологічна основа дослідження базується на лінгвістичних роботах українських (В. Петрова, О. Соболевського, О. Стрижака, О. Суперанської, М. Торчинського, Н. Торчинської, О. Трубачова) та зарубіжних (Г. Алексушина, В. Георгієва, М. Горбаневського, Т. Лер-Сплавінського, К. Мошинського, Е. Мурзаєва, В. Ніконова, Я. Розвадовського, А. Попова, Е. Поспелова, А. Реформатського, Г. Смолицької, Л. Успенського, М. Фасмера) учених; методичних працях українських (О. Біляєва, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, М. Пентилюк, О. Семенов, Г. Шелехової) та зарубіжних (М. Баранова, Н. Іпполітової, Н. Ладиженської, М. Львова, Л. Тростенцової, М. Успенського, Л. Ходякової та ін.) лінгводидактів. Сучасні топонімічні дослідження, спрямовані на системне вивчення явищ, розпочинаються найчастіше із словотвірних досліджень, без яких не можуть бути успішними семантичні, етимологічні дослідження [6, с. 4 – 5].

Мета статті – визначити місце роботи з топоніміки у системі занять з української мови у старших класах; звернути увагу вчителів на вивчення топонімічного матеріалу учнями профільних класів на уроках української мови.

Топоніми – розряд власних назв, зокрема назв географічних об'єктів, які, у свою чергу, поділяються на гідроніми (власні назви будь-якого водного об'єкта, природного або створеного людиною) [5, с. 48]; ойконіми (власні назви будь-якого поселення) [5, с. 53]; хороніми (власні назви будь-якої території, області, району) [5, с. 86]; ороніми (власні назви будь-якого елемента рельєфу земної поверхні) [5, с. 52]; гелоніми (власні назви болота, заболоченої місцевості) [5, с. 24]; агрооніми (назви земельної ділянки, пасовиська, поля) [5, с. 16]; некроніми (власні назви місця захоронення) [5, с. 36]; дрімоніми (власні назви будь-якої лісової ділянки, лісу, гаю) [5, с. 54].

Хоч ономастика як розділ науки про мову у загальноосвітній школі спеціально не вивчається, однак досвід учителів доводить, що уже з перших років навчання у школі діти знайомляться з деякими географічними назвами, отримуючи певні знання про їхню етимологію. Отже, раціональне використання слів і словосполучень на означення насамперед місцевих географічних назв об'єктів (топонімів) сприятиме активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхнього мовлення, спрямуванню на обрання в майбутньому потрібної галузі знань (відповідно до вподобань).

Зрозуміло, що основна роль у дослідженні топоніміки відводиться лінгвістиці, оскільки вона є ключем до розуміння й осмислення інформації назви. Лінгвістика знаходить корінь власної географічної назви і слово, від якого ця назва утворена, що є основним для топонімічних досліджень. Не менш важливою у вивченні змісту топоніма є географія, яка розглядає назву, створену людиною, на основі суб'єктивних образів існуючого світу, через її об'єкт. Насамперед за допомогою географії локалізуються денотати найменувань, оскільки назви населених пунктів, річок, гір – важливий елемент карти. „Одночасно зміст топонімів, пов'язаних з окремими галузями географії, може відігравати певну роль у ретроспективному визначенні тих чи інших типологічних особливостей географічних процесів минулого і їх реконструкції” [7, с. 105]. Топоніміка тісно пов'язана також із соціологією, етнографією, археологією, логікою тощо. З одного боку, це дає змогу більш глибоко проникнути в особливості процесу топонімізації, а з іншого – самі науки збагачуються новими відомостями.

Уведення у навчальний процес етимологічних відомостей про назви країн, міст, сіл, поселень, рік, гір тощо посилить інтерес учнів до навчання, розширить їхній кругозір, збагатить мовлення, виробить навички наукового аналізу, допоможе на основі знайомих місцевих назв краще запам'ятати складний матеріал.

Одне з головних завдань профільного навчання – диференціація й індивідуалізація навчання, яка дозволяє, змінивши структуру, зміст й організацію навчального процесу, більш повно враховувати інтереси, здібності і таланти учнів, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їх професійних інтересів і намірів щодо продовження освіти.

Головний показник, що підтверджує реалізацію завдань профільної освіти, – це готовність учнів до продовження освіти за обраним напрямом і зрілість у виборі способу його отримання після школи.

На сьогодні кращими педагогічними колективами загальноосвітніх навчальних закладів України вже нагромаджено значний перспективний досвід вивчення української мови в системі профільної освіти, він потребує узагальнення, осмислення та поширення в межах усієї національної освітньої системи. Учителям-словесникам, які працюють в умовах профільного вивчення української мови, слід постійно звертатися до цього досвіду.

Профільна філологічна освіта передбачає не тільки поглиблене вивчення предметів відповідного напрямку, але й вивчення школярами спеціальних та факультативних курсів філологічної тематики. На сьогодні схвалення до використання в навчальному процесі мають понад двадцять програм таких курсів, які відображають різні аспекти філологічної проблематики.

З погляду лінгвістики, топоніми можуть бути охарактеризовані як один із прошарків словникового складу мови, створений лексичними, лексико-синтаксичними, морфологічними і словотвірними засобами певної мови, що через особливі умови функціонування отримав свої специфічні риси, які відбилися на структурі, звуковому оформленні і семантиці топонімів.

Назви-топоніми у більшості випадків спочатку позначали суттєві ознаки об'єктів. Поступово перетворюючись у власні імена, вони втратили асоціативні зв'язки з цими ознаками і перетворилися лише в

умовний знак певного об'єкта. Тому в топонімах часто зберігаються значення слів, що вийшли з ужитку в сучасній мові, а виражають уже забуті поняття, або й ознаки, які вважалися суттєвими, перестають такими бути, оскільки змінюється і ставлення до них людей на різних етапах розвитку суспільства. Часто й сам об'єкт змінюється, а залишається лише його назва.

Географічні назви живуть у людському суспільстві, розвиваються разом із ним, функціонують у різних сферах людської діяльності, тому і є можливість змінюватися. Топоніміка має дуже цінний матеріал для роботи з географічними назвами: особливості топонімів у чужому і своєму мовному середовищі, їх функціонування в усній і писемній мові, доля іншомовних за походженням назв на території, повністю освоєній іншою мовою. Дослідження топонімів дають можливість виявити смислові і формальні елементи назв у сучасних національних мовах, які існували раніше на певній території, структурний склад топонімів, гібридні назви, а також можливість вичленувати у складі назв сучасні форманти.

У топонімах можна знайти інформацію про історичне минуле епохи, оскільки назва географічного об'єкта перебуває в тісному зв'язку з історією країни чи краю, хоч часто має і вплив суспільно-політичних та господарсько-економічних процесів.

Таким чином, вивчення топонімів має відбуватися не лише у середній школі під час розгляду відповідного лінгвістичного матеріалу з лексики, морфології, словотвору, орфографії, а й особливо у старшій школі, коли учні обрали суспільно-гуманітарний чи філологічний профіль. І вивчатися вони мають не лише на уроках української мови, а у відповідному спецкурсі, уведеному у навчальний процес.

Вправи і завдання, які маємо добирати для вивчення топонімів, повинні бути спрямовані не лише на визначення етимології слова, орфографічне написання, а й на їх комунікативну спрямованість, що є основною вимогою до проведення уроку української мови у старших класах. Основне завдання уроку української мови у профільній школі – це сформувати мовну особистість старшокласника, тобто випускник повинен володіти низкою компетенцій: мовною, мовленнєвою, предметною, прагматичною, комунікативною, етнологічною, соціокультурною. Навчання мови у старших класах полягає в розвитку

інтелектуально-креативних здібностей випускників, формуванні навичок самостійної навчальної діяльності, правильному обранні напрямку подальшої освіти, що передбачається у наступності профільної шкільної освіти. Провідним напрямом навчання у старших класах стає узагальнення й систематизація відомостей із мови, засвоєних в основній школі з урахуванням їх комунікативної значущості. Практикою доведено, що матеріал уроків, пов'язаних між собою екстралінгвістичною інформацією, усвідомлюється краще, ніж у тому випадку, коли ці уроки пов'язуються лінгвістичною тематикою. Учителям потрібно акцентувати увагу на необхідності визначення для учнів завдань за межами навчальної діяльності, бо це орієнтує їх на реальні життєві дії. Ефективність у навчанні забезпечує систематичне застосування дидактичних ігор, ігрових ситуацій, що використовуються у навчально-виховному процесі з метою розвитку інтелекту, пізнавальної активності, творчого мислення учнів, спонукають їх до самостійного пошуку наукової інформації.

10 – 11-і класи вважають поглиблено-спеціалізованим етапом, метою якого головним чином є підвищення культури мовлення та рівня грамотності учнів, орієнтація на профільну спеціалізацію. Завдання вчителя полягає в тому, щоб сформулювати у старшокласників поняття про текст, закріпити набуті раніше орфографічні й пунктуаційні навички на більш складному матеріалі, інтегрувати відомості, отримані учнями на уроках української мови, про загальний предмет – слово [10, с. 352]. У старшій школі немає сенсу дублювати вивчене у середній школі. Тому мають право на життя завдання на зразок: на матеріалі запропонованого тексту поясніть відомі вам орфограми; сформулюйте самостійно завдання, спрямовані на повторення орфографії; поясніть важкі орфограми тощо. У цьому випадку учень стає співавтором уроку, тобто можна говорити про співтворчість вчителя й учня. Важливо учнів навчити користуватися довідковою лінгвістичною літературою, знаходити потрібну інформацію найбільш раціональним способом, що забезпечував би насамперед мінімальні витрати часу.

Як відомо, профільна школа передбачає практичну спрямованість освіти, подолання відірваності знань від реального життя, посилення прикладного аспекту знань, необхідність вивчення предмета у тісному

зв'язку з потребами практики, науки і техніки, тобто уміння учнів застосовувати знання на практиці.

Таким чином, вивчення топонімічного матеріалу у старшій профільній школі на уроках української мови є обов'язковим, оскільки такий матеріал є важливим для здобуття профільної філологічної та суспільно-гуманітарної освіти, а також для якісної вищої філологічної освіти та гуманітарного напрямку. Для ефективної реалізації профільного навчання і, зокрема, вивчення топонімів у старшій школі на уроках української мови насамперед необхідно: а) учителям створити методичні рекомендації для викладання спецкурсів і видати курс „Топонімія рідного краю” для класів філологічного і гуманітарного профілів; б) учням профільних гуманітарних класів провести необхідну науково-дослідницьку роботу для створення у школі топонімічного гуртка; в) активізувати роботу з підвищення кваліфікації учителів профільних предметів; г) пропагувати перспективний досвід із профільного навчання і поступово впроваджувати його в практику роботи профільних класів різних закладів освіти.

Список використаної літератури

1. Агеева Р. А. Происхождение имён рек и озёр / Р. А. Агеева. – М. : Наука, 1985. – 141 с.

2. Безвенглівський Б. П. Місцева топоніміка в школі / Б. П. Безвенглівський. – К. : Радянська школа, 1983. – 207 с.

3. Горпинич В. О. Топонімічний гурток в школі як одна з форм краєзнавчої роботи / В. О. Горпинич. – Кіровоград, 1983. – 96 с.

4. Егоров О. Профильное образование: проблемы и перспективы / О. Егоров // Народное образование. – 2006. – № 5. – С. 32 – 36.

5. Жучкевич В. А. Топонимика : Краткий географический очерк / В. А. Жучкевич. – Минск : Высшая школа, 1975. – 83 с.

6. Кліщук В. Я. Краєзнавство в школі / В. Я. Кліщук // Початкова школа. – 1984. – № 12. – С. 37 – 39.

7. Коваль А. П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 304 с.

8. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник МОН України. – К. : Педагогічна преса. – 2003. – № 24.

9. Локшина О. І. Тенденції розвитку профільної школи в зарубіжжі / О. І. Локшина // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 88 – 96.

10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. проф. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 349 – 364.

Анотація

У статті подається матеріал про вивчення топонімів на уроках української мови у старших класах профільної школи; звертається увага на особливості вивчення такого матеріалу як з погляду лінгвістики, так і суміжних галузей.

Ключові слова: профільна школа, старші класи, топонімний матеріал, мовна компетенція

Аннотация

В статье предоставлены материалы об изучении топонимов на уроках украинского языка в старших классах профильной школы; обращается внимание учителей на изучении такого материала как с точки зрения лингвистики, так и смежных отраслей.

Ключевые слова: профильная школа, старшие классы, топонимический материал, языковая компетенция

Summary

In the article material is given about the study of toponyms on the lessons of Ukrainian in the higher forms of profile school; attention applies on the feature of study of such material both from the point of view of linguistics and contiguous industries.

Key words: profile school, senior classes are, toponymic material, language competence.

УДК 811.161.2'373.2

Проць О. І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОПОЗИЦІЯ „ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ”

В МІКРОТОПОНІМІКОНІ ПІВНОЧІ ЛЬВІВЩИНИ

Мікротопоніми – це пласт пропріативів, який із-поміж усіх назв географічних об'єктів найбільш тісно пов'язаний із діяльністю людини. Вони відображають особливості світосприйняття населення, те, як мешканці моделюють свій життєвий простір. Людина активно освоює та зорганізовує навколишню дійсність, номінує найперше те, що входить у